

mányt testál át". Aligha fölösleges idézni az ifjúsághoz intézett szavait, mely egyben művének és közgondolkodói magatartásának is credója: „Nem elidegenedő, hanem gyökeres, nem liberálisan lebegő, hanem a démoszban és ethoszban sorsot vállaló, nem »alattvalói«, hanem szocialista módra államtudatos, nem »nyugatos«, hanem hazailag európai szinten művelt ifjúságot vártam, köszöntöttem, hirdettem a Sarlótól a Vásárhelyi Találkozón át máig, vállalva olykor Mocsáry Lajos »fehér holló«-szerepét, máskor a felfrissülést kibontakozott mozgalmak ózonjában.”

Hisszük, hogy az eddigi *legbaloghedgáríbb* könyv intelmei nemcsak nálunk találnak termékeny talajra, de sokkal inkább akiknek íródott; a romániai magyar fiatalság egyre tudatosabban hagyományt vállaló, cselekvő életre berendezkedett közösségeiben is. (*Kritérium*, 1972.)

SZAKOLCZAY LAJOS

Rákóczi a lovát ugratja

Vaján mesélik, hogy a nagyságos fejedelem az árulók elől a vár emeleti ablakán ugratott ki hűséges lován. Legtöbben úgy tudják, hogy Páva volt a neve a paripának. Mások szerint Rigónak, Hókának vagy Rárónak hívták. Bogárfekete volt? Barna, szürke vagy világospej, talán almásderes? Különböznek a vélemények. Kinek így, kinek úgy mesélte az öregapja. De abban megegyeznek, hogy bátor, okos ló volt, neki köszönhette nemegyszer az életét a gazdája. Arról pedig meggyeszerre hallottak, hogy végveszélyben az ellenség megtévesztésére visszafelé verették a lábára a patkót.

Az elárult Rákóczi elvágatott, meg sem állt Lengyelországig. De emlékét máig megőrizte népe. Legfrissebben erről tanúskodik az a vaskos kötet, mely a Rákóczi-és kuruc hagyományokat gyűjtötte egybe Szabolcs-Szatmár-Beregből.

Milyen is a népköltészet, a népmesék és népmondák Rákócziája? Színes, hatalmas egyéniség. Délceg termetű, hullámos haja a vállára omlik, díszes karddal az oldalán, pompás magyaros ruhában jár. Felesége, szerelmei hozzá illő, tündérszép lányok, asszonyok. A megye majdminden községében megfordult. Egész erdőnyi fáról mesélik, hogy alattuk megpihent, de legalább a lovát hozzájuk kötötte. Élete békés perceit nemesi kúriához hasonló környezetben töltötte. Volt szőleje, pincéje, istállója, malma, tanyája, háza. De inkább erős várakban lakott, mert szüntelenül szorongatta az ellenség: török, cseh, német, labanc. Talán legszívesebben a nagy lép védelmét élvező ecsedi várban húzódott meg. Innen ugyanis alagutak vezettek Erdőd, Munkács, Kassa erősségeibe, de még Lengyelországba is. Szükség volt a rejtékutakra, mert egyetlen lánya ellenséges katonatisztet szeretett, és elárulta az apját. Levágta a fejedelem erejét őrző dús haját, s ekkor csak alagúton át lehetett menekülni. Rákóczinak azonban természetfeletti tulajdonságai is voltak: nem fogta a kard, nem találta el golyó, lányát pedig megátkozta úgy, hogy föld alatti börtönéből máig nem tudta senki sem kiszabadítani. Noha külsőre nagyon hasonlított, a fejedelem mégsem volt az olajnyomatok bátor tekintetű, daliás vitéze. Inkább bujdosóként szökött, s hol itt, hol ott bukkant föl. Nem vetette meg a csel fogásokat sem menekülés közben. Egyszer a szomorúfűz lehajló ágainak védelmébe, majd az odvába bújt az üldözők elől, máskor meg egy öregasszony szoknyája alá. Sőt csikós-nak és kereskedőnek is öltözött, hogy ne ismerjék föl. Különben a szavajárása hasonlított a parasztokéhoz. Amikor Károlyi generális éppen a családi ebédet zavarta meg ágyúlövésével az ecsedi várban, csak ennyit mondott a gyermekeinek: „Na, pujám, el vagyunk árulva.” Mindenki úgy tartja, hogy pártolta a szegény népet, és szabadságért küzdött. Tarpán földet is osztott a kurucoknak.

A kuruc katonákról már kevesebbet tud az emlékezet. Sapkájukban hordták össze a fejedelmi sátor dombját. Vitéz harcok után az udvarlást sem vetették meg. A monda szerint a Szamos menti Angyalos községnek maga Rákóczi adta a nevét, mert a katonái szívesen időztek a faluban, ahol a lányok szépsége az angyalokéval vetekedett. Mintha korabeli tudósításokat hallanánk, amidőn arról olvasunk, hogy a kurucok elpáholták a kocsmárost, mert nem akarta elfogadni a fejedelem rézpénzét. A seregben küzdött Esze Tamás, aki legelőt követelt a tarpaiaknak. De áruló is akadt Ocskay, Károlyi és a többi tábornok személyében, akiknek a német császár „harmadosba” ígérte Magyarországot, ha kezére adják Rákóczit. Miattuk veszett el a szabadság ügye. Azóta várja vissza a fejedelmet a nép, s hol itt, hol ott áruházban vélik látni. A Rákóczi-kincset is sokan szeretnék megtalálni. Kútban, pincében, kertben, halmokban, templomok alatt keresik, de még senki sem lelte meg. Azonban bármit vet ki a föld, törött cserepet, rozsdás fegyvert, régi téglát — az mind a kuruc időkől maradt, akár a szántáskor talált emberi csontok, bármelyik korból is származtatja a régész. Az egyházak óharangjait, fényes kelyheit pedig ki más adományozhatta volna, mint Rákóczi fejedelem.

Mindez csupán töredékesen érzékelteti azt a páratlanul gazdag népi hagyományt, amely szép nyomdai kivitelben, vaskos könyvként Vaján látott napvilágot. Csak sejteni lehet, hogy ha a Rákóczi-hagyományoknak országos kutatása indulna, Szabolcs-Szatmár-Bereggel, azzal a tájjal, ahol legtovább lobogott a libertás zászló, legfőljebb Borsod-Abaúj-Zemplén vehetné föl a versenyt. Nyugatabbra haladva a felkelés epicentrumából, mind halványodna a paraszti emlékezet, ha a kuruc világról és a fejedelem alakjáról faggatnók. A vajai múzeum baráti körének esztendőnk óta törekvése, hogy az egykori Vay-kastélyban elhelyezett gyűjtemény a hazai Rákóczi-kultusz központja legyen. Sikerral munkálkodnak ezen a programon, és a most megjelent kötet jól illeszkedik elképzelésük vonalába. Alkalmasabb területet a megyénél nem lehetett volna választani, s természetes, hogy itt kezdeményezték a Rákóczi-szabadságharc szájhagyományban élő emlékeinek összegyűjtését.

A magyar népköltészeti gyűjtés története sok példaadó tettről, lankadást nem ismerő szervező munkáról tud. Ez a kötet is a legszebb teljesítmények közé sorolható. Létrejöttében a legtöbb érdem Molnár Mátyás vajai tanítóé és Ferenczi Imre szegedi egyetemi docensé, akiknek neve jegyzi a kiadványt. Ők adták az ötletet, a szervező munkát, a tudományos értékelést és a sajtó alá rendezést. A gyűjtést seregnyi általános iskolás és gimnazista végezte el. Az ő nevük, valamint azoké, akiktől összegyűjt a könyv anyaga, például módon a függelékben, akár a hajdani kuruc hadi összeírások, a lustrák, községenként sorba szedve olvasható.

A vállalkozás nagyságát a számok is érzékeltetik. A megyei oktatási osztály támogatásával az 1961—62. évi téli szünetben a gyűjtés kérdőívének kitöltését „házi feladatként” kapta minden 6—8. osztályos általános iskolás és a gimnazisták. A megye településeinek mintegy kétharmadából, 154 községből érkezett anyag Vajára. A következő két esztendőben a kiegészítő kutatásokkal együtt a dalok, mesék, mondák, hiedelmek és más hagyományok száma meghaladta a tízezetet. A kötet szerkesztői ebből válogatták ki azt, az egy híján 1700-at, ami napvilágot látott.

Való igaz, hogy vitatható a közlés módszere, a bevezető tanulmány egy-egy megállapítása, de csak szigorúan szaktudományi szempontból. Nem kétséges, hogy a közreadott szövegeket bizonyos kritikával kell kezelnie a folkloristának. Egyiken is, másikon is látszik a lejegyző egyszerűsítése, csiszolása, ami a gyűjtés módszeréből természetesen adódott. A bevezető tanulmány szellemében azonban ezek a végső igazítások is a folklorizáció folyamatának utolsó mozzanataiként foghatók föl. Ellenében a legtöbb/népköltési gyűjteménnyel, a könyv nem csak a folklór legjavát, legszebb darabjait hozza napvilágra, hanem egy hatalmas körön belül minden rendű-rangú néphagyományt. Ezeknek kis hányada vers, kerek mesei vagy mondai történet, túlnyomó többsége hosszabb-rövidebb közlés, néhány mondatos, olykor pár szavas információ, ami összefoglalóan legáltalában népi történeti tudásnak nevezhető.

Ezekután mi más foglalkoztathatná a kutatót mint az, hogy honnan származik ez a sokrétű anyag, vagy az, hogy hol a helye, mi a súlya a táj néphagyományában. A bevezető tanulmányban az előbbire esik a hangsúly. A verses szövegekre nagy hatással volt a kiegészítés korának kuruc romantikája, főként Thaly Kálmán és Erdődi Sándor költészete, melybe bőven keveredtek a frázisos hazafiság vonásai. Meglátszik ez a kötet törzsét alkotó prózai anyagon is, de az olvasmányokból, az iskolai oktatásból és a korteshadjáratokból visszamaradt műkurucság erre már nem tudott kérget növeszteni. Az idegen verseket is legtöbb esetben kikezdte a közösség ízlése, a prózát meg igazán a maga képére formálta. Az egykor élő alakok és a megtörtént helyi események emlékét szervesen eggyé olvasztotta a 18—19. században különböző utakon hozzákerült ismeretekkel úgy, hogy minduntalan átüt rajta a tündérmese, a hiedelemmonda és a betyártörténetek világa.

A kötet anyagának nagy része nem mérhető esztétikai mércével, aki tehát művészien megőrzött népballadákat, vagy lebilincselően előadott meséket vár, csalódni fog. Helyette a kuruc tradíciók egészéből kicsengő tragikus alaphanggal és a mesehőssé vált fejedelemmel találkozik. Egy-egy szöveg önmagában csaknem semmitmondó, de tízével, százával egymásután sorakozva már szívet melegítő élmény. A változatok sokasága mutatja, milyen mély és egyetemes ma is a megyében a Rákóczi-hagyomány. Akit érdekel népünk történeti tudása és a népköltészet titkai, nagy örömmel és sok tanulással forgathatja ezt a könyvet. A vidéki szív és akarárs, távol nagy városoktól, egy kis szabolcsi faluban a szülőföld és az anyanyelvi kultúra szeretetének újabb bizonyosságául komoly értéket tett a nemzeti művelődés asztalára. (*Fordulj kedves lovam... Vaja, 1972.*)

KÓSA LÁSZLÓ

Levél a szerzőhöz*

Kedves Barátom!

Isten élteszen sokáig jó egészségben, kívánom — sokunk nevében — ötvenedik születésed napja alkalmából! S akkor már hadd kívánjak ennél többet is: bőven gyümölcsöző, nyugalmas éveket mindvégiglen!

Keserű gúny és öngúny is lappanhatna persze, tudom, ez utóbbi kívánság mögött. Hisz ki vár még egyebet a mi nemzedékünkötől, a fél évszázados „fiatal írók”-étől, mint kinjokban érett, gyér gyümölcsöket?

Kérlek, hogy tőlem mégse vedd ezt üres születésnap szólamnak, se burkolt iróniának. Én természetemtől fogva bizakodó vagyok, de most az idők jelei is bizakodóvá tesznek.

Minket a sors legfőbb átokképpen a kötelező tehetetlenség gyötrelmével vert meg. Úgy nőttünk már férfivá is a háborús években, hogy a tűrés volt számunkra az élet legfőbb diszciplínája. Egyre csak nőtt a kiszolgáltatottságunk, egészen negyvennégy tavaszának, nyarának, őszének, telének iszonyatáig. Tenni is próbáltunk ellene, igaz, nemcsak elviselni a végzetet, de amit tettünk, csak arra volt jó, hogy még inkább érezzük: a történelmi erők e kegyetlen kavargásában nem vagyunk jóformán senkik és semmik.

Negyvenötben mi is lélegzethez jutottunk, mint annyian, de már ezzel a szégyennel a szívünkben. S míg nagy nekiszánással törlesztettük felgyült adósságunkat, hogy feledhessük a feledhetetlent, néhány év múltán kiderült, hogy ismét lényegtelen lényekké lettünk. Nem számít a szándékunk, nem ér a szavunk: majdnem mindegy, hogy kik és mik vagyunk.

* Dér Endre: *Mi, pulóveresek (Szépirodalmi, 1972.)* című regénye megjelenése alkalmából.